

Ключевые слова: тропы, норма, лексические единицы, метафора, метонимия
Key words: tropen, norm, lexikalische einheiten, metaphor, metonymie

Obrazlaşdırıcılıq hadisə, əhvalat, situasiya və şəxs barəsindəki anlayışların, fikir və düşüncələrin adı, nominativ təsəvvürlər çərçivəsindən kənara çıxarılması ilə onlara bədii təfəkkürdə formalaşdırılmış təəssürlərdən doğan müəyyən dərəcədə alleqorik səciyyəli don geyindirilməsi ilə şərtlənir. Obrazlaşdırıcılıq bu mənada məcazlaşma ilə sıx bağlı olan bir anlayışdır. Doğrudur, obrazlaşdırıcılıq üçün məcazlaşma yeganə vasitə sayılmır. Dil paradigmalarına daxil olan hər bir element obrazlaşdırıcılıq keyfiyyəti qazana bilər. Obrazlaşdırmada məcazlar sistemi ilə birlikdə üslubi fiqurların da mühüm rolu vardır. Burada da dilin çoxölçülü elementləri bərabərhüquqlu qaydada iştirak etməyə qabildir. Bununla birlikdə obrazlaşdırıcılıqda məcazlaşma xüsusi bir əhəmiyyət kəsb edir. Obrazlaşdırma insan təfəkküründə bədii təəssürat yaradan ümumiləşdirilmiş bir təsvir vasitəsidir. Bu xüsusiyyətinə görə obrazlaşdırıcılıq mental səciyyəyə malikdir. Yəni obrazlaşdırıcılıq hər hansı bir informasiya dilində mövcuddur. Lakin hər bir dildə obrazlaşdırıcılıq birincisi həmin dilin daxili quruluşu ilə bağlı olmaqla həm də mental xarakter daşıyır. Obrazlaşdırıcılığın dil quruluşu ilə bağlı olduğu onunla səciyyələnir ki, məsələn, Azərbaycan dilinin aqlütinativ quruluşu söz artımının əsas etibarı ilə silsilə son şəkilçilər hesabına baş verməsinə təminat yaradır. Odur ki, aqlütinativ dillərdən biri kimi Azərbaycan dilində leksik-semantik potensialın zənginləşməsində çoxmənalılıq və o cümlədən məcazlaşma keyfiyyəti üstün göstəricilərə malikdir. Obrazlaşdırıcılığın mental xüsusiyyəti isə hər hansı dildə obrazlaşdırıcılığı şərtləndirən emosionallığın güclü təsirləri ilə bağlıdır. Azərbaycan dilində mücərrəd təfəkkürün zəngin ənənələrinin formalaşmasında emosionallıq mental xarakter kəsb etdiyi üçün bu dildə obrazlaşdırıcılıq elementləri də xüsusi bir üstünlüyə malik olmuşdur. Obrazlaşdırıcılıq dildə mənaların canlı ifadəsinə, nitqin cazibədar, anlaşıqlı, təsiredici və daha çox yaddaqalan olmasına təsir göstərir. Ona görə də obrazlaşdırıcılıq bilavasitə emosionallıqla, o cümlədən, ritmlə, ahəngdarlıqla, pafosla, ritorizmlə müşayiət olunur. Obrazlaşdırıcılığın canlı mənə ifadəsi kimi müvafiq norma kəsb etməsində isə məcazlaşma müstəsna əhəmiyyət kəsb edən bir vasitəyə çevrilir. Obrazlaşdırıcılığın ifadə vasitələri bir qayda üzrə dil elementləri üzərində bərqərar olur, hədəfi isə hadisəyə, situasiyaya, əhvalata və şəxslərə yönəlir. Bununla birlikdə obrazlaşdırıcılıq təsvir olunan hadisəni, situasiyanı, əhvalatı, şəxsi və obyektə nominativliklə yox alleqorik tərzdə canlandırır. Sanki obrazlaşdırıcılıq bədii təfəkkürdə öz hədəfinə yeni, qeyri-adi bir təəssürat bəxş edir. Azərbaycan dilində obrazlaşdırma problemi barədə daha çox məcazlaşma məsələləri əlaqədar bəhs edilir. Ancaq demək olar ki, məcazlaşmanın alleqorik xarakteri ciddi şəkildə diqqəti cəlb etmir. Halbuki, bütün obrazlaşdırıcılıq obyektləri bilavasitə alleqorik səciyyəlidir. Bununla yanaşı olaraq dil vahidlərinin obrazlaşmalarına təsir göstərən amillərdən biri kimi məcazilik aparıcı rola malikdir. Məcazlaşma obrazlaşdırıcı dil vasitələrində informasiyaları aktuallaşdırır, intensivləşdirir və onların təsiredicilik qüvvəsini artırır. Bu xüsusiyyət bədii üslubla bağlı mənbələrdə də təqdir olunur. “Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyəti” kitabında bununla əlaqədar deyilir ki, “...obrazlılıq bədiilikdən daha geniş anlayışdır. Məcəzi mənə o vaxtadan mövcud olur ki, əsas mənə ilə tam əlaqəsini kəsməmişdir. Elə ki, söz öz mənasından uzaqlaşır, artıq o zaman omonimlər əmələ gəlir. Məcəz incə əlamətləri və xüsusiyyətləri ilə fərdiləşməyə xidmət edir. Məcəzlərin fərdiləşdirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o nitqə daha kəskin subyektiv qiymət verir, sənətkar tərəfindən təsvir edilən əşyanı, hadisəni daha dərinlən açmağa xidmət edir” [1, 113]. S.Hüseynov və E.Qaracayevanın Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti məsələlərinə həsr etdikləri kitabda məcazlaşma və obrazlılıq amillərinin qarşılıqlı təsirə malik olması barədəki aşağıda verilən fikirləri də maraq doğurur: “Ədəbi dilin əsasını canlı xalq dilində işlənən, həqiqi mənası olan sözlər təşkil edir. Lakin bədii dilin obrazlılığı, cilalanması üçün fikri qüvvətləndirən məcəzi mənələrdən istifadəyə geniş yer verilir” [5, 243]. Misir Cəfərovun bir məqaləsində bu xüsusda bəhs edilir və məcazlərin baş

verməsinin əsas mənbələrindən biri kimi məcazdaxili metaforaların xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi göstərilir: “Bədii əsərlərin dili obrazlılıq, emosionallıq və s. keyfiyyətlərinə görə seçilir. Belə əsərlər dildə çox zəngin və rəngarəng olur. Bədii əsərlərin müəllifi üslubi məqsəddən asılı olaraq dildə mövcud olan bütün vasitələrdən öz qüvvəsi daxilində istifadə edir. Bu dil vasitələri isə bədii əsərlərin dilində xüsusi üslubi vəzifələrə malik olur. Belə vasitələrdən biri də məcaz növlərindən olan metaforadır” [3, 35].

Azərbaycan dilində məcazlaşma potensialı güclü olduğu üçün bu hadisə özlüyündə geniş bir sistem yaratmışdır. Bu sistemdə metaforalar, metonimiyalar, sinekdoxalar, təşbehlər, epitetlər, mübaligə, oksimoron, perifraz və digər semasioloji xarakterli amillər ümumiləşir. Məcəzi mənalılıq leksik vahidlərdə, frazeologizmlərdə, atalar sözləri və zərbi məsəllərdə, həmçinin, aforistik ifadələrdə özünün canlı mənzərəsini yaradır. Məcəzlaşmanın ifadə vasitələri ümumiyyətlə Azərbaycan dilində zəngin ənənələrə malikdir. Ayrı-ayrı tədqiqat əsərlərində də obrazlaşma və məcazlaşma üçün səciyyəvi hesab olunan dil vasitələri barədə bəhs edilir. Azərbaycan dilinin leksikologiyası və üslubiyyəti məsələləri ilə bağlı aparılan tədqiqatlarda obrazlaşdırıcılıq və məcazlaşma obyektləri xüsusilə qabarıq şəkildə diqqətə çatdırılır. Səlim Cəfərov obrazlaşdırıcılığın və məcazlaşmanın mənbəyi kimi idiomlar adlandırdığı frazeologizmləri ön plana çəkərək yazır ki, “...bəddii ədəbiyyat idiomlar yatağı olmaqla bərabər eyni zamanda, onların yaranma mənbəyidir. Çünki idiomların yaranmasında rol oynayan məcəzi mənalılıq bədii ədəbiyyata, xüsusilə, şeir dilinə əsas olan əlamətlərdən biridir” [4, 105]. Səlim Cəfərovun “idiomlar yatağı” ifadəsi Azərbaycan dilində frazeologizm bolluğunun təcəssümü kimi anlaşılır. Lakin burada frazeologizmlərin mənbəyinin bədii ədəbiyyat olması fikri bir qədər bədii ədəbiyyatın funksiyasından kənara çıxır. Çünki frazeologizmlərin yaranma mənbəyi xalqın bədii və poetik təfəkküründən ibarətdir. Məhz xalq təfəkkürünün məhsulu olan frazeologizmlər mental xarakter daşdığı üçün digər xalqlara məxsus obrazlaşdırıcı vasitələrdən fərqlənir. Bədii ədəbiyyat isə frazeologizmlərdən sənətkarcasına istifadə meydanıdır. Bədii ədəbiyyatda sənətkarlar frazeologizmlərə öz bacarıqları tərzdə bər-bəzək vura bilirlər. Buludxan Xəlilov məcəzi mənalılıqla səciyyələnən frazeologizmlərin bədii nümunələrdəki hədəflərini konkretləşdirərək yazır ki, “Obrazlı dilin yaranmasında frazeoloji vahidlərin rolu az deyildir. Personajların fərdi xüsusiyyətlərini açmaqda, hadisələrin dinamik inkişafını çatdırmaqda və digər məqsədlə frazeoloji vahidlərdən məqsədli şəkildə istifadə olunur” [6, 190]. Obrazlaşdırıcı dil vasitələri bədii nümunələrdə emosionallığın, ifadəliliyin, ritmiklik və ahəngdarlığın təcəssümünə xidmət etdiyi kimi şifahi nitqin cilalanmasında və cəlbedicilik yaradılmasında mühüm rolu vardır. Vəli Paşayevin bir məqaləsində bununla əlaqədar olaraq deyilir ki, “Aşıqlar şeirdə sözləri həm həqiqi, həm də məcəzi mənada ustalıqla işlətməyi bacarırlar. Aşıqlar fikri obrazlı demək üçün bədii təsvir və ifadə vasitələrindən, məcazlar-metonimiyalar, təşbehlər (bənzətmə), bədii təyinlər (epitet), təkrar və təkrirlər, müraciət (xitab), sual, nida, təzad, kinayə, mübaligə, atalar sözü, aforizm, ibarələr, çoxmənalı sözlərdən gen-bol istifadə etmişlər” [7]. Nitqin təsirli olmasında, ardıcılıqla, ahəngdarlıqla, ritmlə, pafosla, ritorizmlə cilalanmasında obrazlaşdırıcı vasitələr böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün məşhur nətiqlər belə ifadə vasitələrindən ustalıqla istifadə etmişlər [2, 84]. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin nitqində də obrazlı ifadələrin zəngin imkanlarından məharətlə istifadə edilmişdir. Odur ki, Heydər Əliyevin hər bir çıxışı, hər bir nitqi xalq tərəfindən daim böyük bir rəğbətlə qarşılanmışdır [9, 24-25].

Məcəzlaşmanın təməlinə formalaşan obrazlaşdırıcılıq vasitələri xüsusilə, mənalı dil vahidləri hüduunda funksional xarakter daşıyır. Buraya leksik vahidlərə, frazeologizmlərə, atalar sözləri və zərbi-məsəllərə, aforistik ifadələrə məxsus obrazlaşdırıcılıq xüsusiyyətlərini aid etmək mümkündür. Leksik vasitələrin obrazlaşdırıcılıq xüsusiyyətləri onunla ölçülür ki, təsvir olunan obyekt, hadisə, şəxs və ya situasiya öz həqiqi, nominativ mənasında olmur. Sözlər məcazlaşaraq ilkin mənadan uzaqlaşır, təsvir obyektini alleqorikləşmiş səviyyədə,

tamamilə başqa bir rakursda canlandırılır. Bu cəhətdən aşağıdakı nümunələrdə verilmiş obrazlaşdırıcı sözlər səciyyəvi hesab edilə bilər:

Boyun *sürahidir*, bədənin *büllur*
Gərdənin çəkilmiş *minadan*, Pəri!
Sən ha bir *sonasan* cuda düşübsən
Bir bölük yaşılbaş sonadan Pəri! [8, 41]

Burada *sürahi*, *büllur*, *mina*, *sona* sözləri məcazlaşmış obrazlı ifadə vasitələridir. təsvir edilən obyektin (şəxs) boyu *sürahiyə*, bədəni *büllura*, gərdəni *minaya*, özü isə yaşılbaş *sonaya* bənzədilir. *Sürahi* uzunboğazlı su və ya şərab qabıdır ki, onun lüləsi nazik və uzun olur; şair təsvir obyektinin nazik və uzunbədənli olduğunu canlandırmaq istəyir; bədəni *büllura* bənzədir ki, *büllur* hər tərəfdən şəffaf görünən şüşə materialıdır; bu da təsvir obyektinin bədəninin qeyri-adi şəffaf gözəlliyə malik olduğunu bildirir; *mina* büllurun rəngarəng bir növüdür ki, təsvir obyektinin şəffaf gərdəninin (boynunun) gözəllikdən rəngarəng göründüyünə işarədir; *sona* boğazı uzun yaşılbaşlı su ördəyidir ki, boğazın uzunluğu qeyri-adi gözəllik timsalı hesab edilir. Bədii mətnlərdə bu kimi məcazlaşmış obrazlı ifadələr çoxdur və obrazlılıq rəngarəng olduğu kimi belə ifadələr də çoxölçülü və rəngarəngdir.

Bədii mətndə obrazlı sözlərin təkrar elementlərlə yanaşı işlədilməsi obrazlılığa həm də ritorizm, ahəngdarlıq və ritm çalarlığı əlavə edir:

Bir əndamı *nəsrin*, dodağı *lalə*
Bir qaməti *gülbün*, yara aşiqəm
Olsa yüz üzgül girməz eynimə
Mən ancaq *bir* gülbüzara aşiqəm [8, 54]

Burada *nəsrin* (ağ ləçəkli zanbaq gülü), *lalə*, *gülbün* (qızılgül budağı) sözləri obrazlaşmış sözlərdir. Onların təkrarlanan bir sözü ilə müşayiət edilməsi mətnə ifadəliliyin daha təmtəraqlı olmasına təsir göstərir. Obrazlaşdırıcılıq təmsillərə məxsus allegorik məzmunlu təsvir obyektlərində xüsusilə qabarıq şəkildə əks olunur. Məsələn, “Qarğa və tülkü”, “Şir və iki öküz”, “Bülbül ilə qızıl quş”, “Hörümçək və ipəkqurdu” və digər çoxsaylı təmsillərdə heyvanlar, quşlar və həşəratlar insanlara aid xarakterlərin açılmasına xidmət edən ibrətamiz sonluqlarla yekunlaşır. Atalar sözləri, zərbi-məsəllər və digər aforistik ifadələrdə isə ümumiləşmiş daxili anlayışlar obrazlaşdırılır. Onlar zahirdə bir mənə bildirdiyi halda daxildə başqa bir anlayış üzrə obrazlaşdırılır. Məsələn, “Tülkü tülküliyünü bildirincə dərisini boğazından çıxararlar” atalar sözünün daxildəki mənası obrazlaşdırılmış şəkildə insana aiddir ki, “qanunlar işləməyən yerdə insan özünün günahsızlığını sübut edincə haqsız cəzəyə məruz qala bilər”; Yaxud, “Daldan atılan daş topuğa dəyər” atalar sözünün obrazlaşdırılmış mənası bundan ibarətdir ki, “hər işi gərək öz vaxtında görəsən, vaxt ötdü, görüləsi işin mənası və faydası yoxdur”.

Obrazlaşdırıcılıq xüsusiyyəti frazeologizmlərdə xüsusilə qabarıq şəkildə öz ifadəsini tapır. Azərbaycan dilinin frazeoloji potensialı olduqca zəngindir. Frazeoloji potensial nə qədər zəngindirə onun obrazlaşdırıcılıq keyfiyyəti də o qədər rəngarəngdir. Azərbaycan dilində frazeologizmlərdə aparıcı tərəf həm bədən üzvləri bildirən və həm də məcazlaşma keyfiyyətinə malik olan hər hansı bir sözlə ifadə edilə bilər. Məsələn, *əl* sözü əsasında düzələn *əl açmaq*, *əl aparmaq*, *əl atmaq*, *əl basmaq*, *əl bulamaq*, *əl batırmaq*, *əl qatmaq*, *əl qoymaq*, *əl qaldırmaq*, *ələ almaq*, *ələ gətirmək*, *ələ salmaq*, *ələ baxmaq*, *ələ düşmək*, *fikir* sözü əsasında düzələn *fikrə düşmək*, *fikrə getmək*, *fikir götürmək*, *fikir vermək*, *fikrindən keçirmək*, *fikrindən dönmək*, *fikrindən daşınmaq*, *fikrindən yayınmaq* və s. kimi frazeologizmlər buna nümunə ola bilər. Frazeologizmlərin hər birinin nominativ mənalı sinonimi vardır. Frazeologizmlərin nominativ mənalı sinonimləri birbaşa mənə bildirdiyi halda məcazlaşmış mənaları obrazlılığın nümunəsidir: *əl açmaq*- *dilənmək*; *əl açmaq*-*döyüşə hazır olmaq*; *əl aparmaq* -*girişmək*; *əl atmaq*-*cəhd göstərmək*; *əl basmaq*-*qoşulmaq*; *əl qatmaq*-*başlamaq*; *əl qoymaq*-*iştirak etmək*; *əl qaldırmaq*-*vuruşmaq* *cəhd etmək*; *əl qaldırmaq*-*razılıq bildirmək*; *ələ almaq*-*sakitləşmək*;

ələ almaq-aldatmaq; ələ almaq-inandırmaq; ələ gətirmək-qazanmaq; ələ gətirmək-inandırmaq; ələ salmaq-qazanmaq; ələ salmaq-rişxən etmək; ələ baxmaq-möhtac olmaq; ələ düşmək-rast gəlmək; fikrə düşmək-xəyal etmək; fikrə getmək-düşünmək; fikir götürmək-qayğılanmaq; fikir vermək-diqqətdə saxlamaq; fikrindən keçirmək-nəzərdə tutmaq; fikrindən dönmək-imtina etmək; fikrindən daşınmaq-dönmək; fikrindən yayınmaq-uzaqlaşmaq və s.

Bütün obrazlaşdırıcı vasitələr dildə müəyyən normalarla tənzimlənir. Obrazlaşdırıcı vasitələr struktur tərkibə görə qrammatik qaydalara məxsus normalarla, məzmunca isə məcazlaşmanın məntiqi üzrə nizamlanır. Obrazlaşdırıcı vasitələri təsvir obyektinə aid anlayışları abstrakt təfəkkürə məxsus mənaüstü məna keyfiyyətli məcazlarla canlandırır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı. Bakı, Elm, 1970, 356 s.
2. Babayev A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, Elm və təhsil, 2011, 620 s.
3. Cəfərov M. Azərbaycan dili məsələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 308 s.
4. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, Maarif, 1970, 235 s.
5. Hüseynov S., Qaracayeva E. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı, Azərbaycan Dövlət İdman Akademiyası. 2017, 400 s.
6. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, Nurlan, 2008, 442 s.
7. Paşayev V. Aşıq yaradıcılığının bədii təsvir və ifadə vasitələri. Zim.az/folklor/1323-aq-yaradclnn-bədii-təsvir-v-ifad-vasiteleri-haqqında.html
8. Vaqif M.P. Əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2004, 264 s.
9. Yusifov M. Dövlətçilik və dil. Bakı, Nurlan, 2004, 176 s

РОЛЬ МЕТАФОРЫ В НОРМАЛИЗАЦИИ ОБРАЗНЫХ ЯЗЫКОВЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

Оруджова Айнур Аллахверди кызы
Резюме

Образность характеризуется представлением концепций, идей и мыслей о событии, истории, ситуации и человеке в рамках обычных, номинативных идей и облачением их в несколько аллегорическую одежду, возникающую из впечатлений, сформированных в художественной мысли. Другими словами, образное значение не имеет прямого отношения к вещам, событиям и впечатлениям, а является формой выражения их метафорических понятий. Образное значение также играет ключевую роль в нормализации образов.

Описательные языковые средства формируются на основе художественного и поэтического воображения людей, проистекающего из абстрактного мышления. Следовательно, образные языковые средства носят ментальный характер в силу своего семантического потенциала. Наглядные пособия влияют на привлекательность, выразительность и память устной речи. В то же время в художественном тексте он полирует события, истории и концепции человека роскошными, красноречивыми, ритмичными, гармоничными и красочными оттенками. Метафора создает свою яркую образность в лексических единицах, пословицах и притчах, а также в афористических выражениях. Образные средства регулируются грамматическими правилами, а метафоры регулируются логическими нормами. Азербайджанский язык богат и красочен, как и образный язык.

THE ROLE OF METAPHOR IN THE NORMALIZATION OF FIGURATIVE LANGUAGE ELEMENTS

Orucova Aynur Allahverdi qızı

Summary

Imagery is characterized by the presentation of concepts, ideas, and thoughts about an event, story, situation, and person within the framework of ordinary, nominative ideas, and by dressing them in a somewhat allegorical dress arising from the impressions formed in artistic thought. In other words, figurative meaning is not directly related to things, events and impressions, but is a form of expression of their metaphorical concepts. Figurative meaning also plays a key role in the normalization of imagery.

Descriptive language tools are formed on the basis of people's artistic and poetic imagination, which stems from abstract thinking. Therefore, figurative language means are mental in nature due to their semantic potential. Visual aids affect the attractiveness, expressiveness, and memory of oral speech. At the same time, in the literary text, he polishes the concepts of events, stories and personalities with luxurious, eloquent, rhythmic, harmonious and colorful shades. The metaphor creates its own vivid imagery in lexical units, proverbs and parables, as well as in aphoristic expressions. Imaging means are regulated by grammatical rules and metaphors are regulated by logical norms. The Azerbaijani language is rich in emotion and colorful, as well as figurative language.

Rəyçi: prof. Yusifov M.İ.

Azərbaycan dili kafedrasının 18 mart 2021-ci il tarixli onlayn iclasın 07 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 19 mart 2021-ci il

UOT: 811.111

APPLICATION OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATIVE THEORY TO BUSINESS TRANSLATION

Gasimova Samira Firuddin

Ganja State University

samiragasimova@yandex.ru

Annotation: Before signing a contract or any other important document, business partners begin communication which can be written or oral. If we are talking about forms of written communication first of all we mean business letters which can be considered as the initial part of business relationships. Oral communication includes telephone calls and of course negotiations. Nowadays almost all negotiations with foreign business partners are performed in English and the signing or non-signing of contract depend on it. That is why business correspondence and negotiations should be carried out in appropriate and correct language. We have already described the most important peculiarities of business English, but we also would like to raise very important and interesting problem of business doing – the cultural aspect.

Those involved in business translation, testify that their linguistic challenges are: special terminology, cliched lexics and its formal register. Still certain linguistic dexterity may not prove efficient under field conditions when besides language problems the translator in business faces quite newly appreciated challenge cultural or psychological one.

Key words: communication, business translation, culture, language, relationships, countries

Açar sözlər: ünsiyyət, işgüzar tərcümə, mədəniyyət, dil, münasibətlər, ölkələr

Ключевые слова: общение, деловой перевод, культура, язык, отношения, страны